

DASTURLI SİMFONİZM RİVOJIDA GEKTOR BERLIOZNING “FANTASTİK SİMFONIYASI”.

*Andijon davlat universiteti Sport va san'at
fakulteti Cholg'u ijrochiligi yo'nalishi 1-kurs talabasi
G'ulomjonova Oyjamol*

Anotatsiya: Gektor Berliozning "Fantastik simfoniya" (1830) romantik davr musiqa sining dastlabki va eng yirik dasturli simfonik asarlaridan biridir. Ushbu simfoniya orqali Berlioz an'anaviy simfoniya shaklidan chekinib, musiqani syujet asosida ifoda etish imkoniyatlarini kengaytirdi. Asar besh qismdan iborat bo'lib, unda bosh qahramonning sevgisi, ruhiy tushkunligi va gallyutsinatsiyalari tasvirlanadi. Markaziy musiqiy g'oya — *idée fixe* — orqali butun simfoniya davomida asosiy obraz ifodalanadi. Berliozning bu asari orkestr tovushlarining yangicha ishlatilishi, tembrlarning boyligi va obrazli musiqiy tili bilan dasturli simfonizm rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi va bu yo'nalishda keyingi kompozitorlar uchun yangi yo'l ochdi.

Kalit so'zlar: Gektor Berlioz, Fantastik simfoniya, dasturli simfonizm, romantik musiqa, *idée fixe*, orkestr, syujetli musiqiy asar, musiqada obraz, XIX asr, programmatik simfoniya.

Анотация: "Фантастическая симфония" Гектора Берлиоза (1830) - одно из первых и крупнейших программных симфонических произведений романтической музыки. Благодаря этой симфонии Берлиоз отступил от традиционной симфонической формы и расширил возможности выражения музыки на основе сюжета. Произведение состоит из пяти частей, в которых описываются любовь, депрессия и галлюцинации главного героя. Через центральную музыкальную идею - *idée fixe* - выражается основной образ на протяжении всей симфонии. Это произведение Берлиоза, с его новым использованием оркестровых звуков, богатством тембров и образным музыкальным языком, оказало большое влияние на развитие программного симфонизма и открыло новый путь для последующих композиторов в этом направлении.

Ключевые слова: Гектор Берлиоз, Фантастическая симфония, программный симфонизм, романтическая музыка, *idée fixe*, оркестр, сюжетное музыкальное произведение, образ в музыке, XIX век, программная симфония.

Annotation: Hector Berlioz's "Fantastic Symphony" (1830) is one of the first and largest programmatic symphonic works of Romantic music. Through this symphony, Berlioz expanded the possibilities of expressing music based on a plot, moving away from the traditional symphonic form. The work consists of five parts, in which the main character's love, depression, and hallucinations are described.

The central musical idea - *idée fixe* - expresses the main image throughout the symphony. Berlioz's work, with its new use of orchestral sounds, rich timbres, and figurative musical language, significantly influenced the development of program symphonism and paved the way for subsequent composers in this direction.

Keywords: Hector Berlioz, Fantastic Symphony, programmed symphonism, romantic music, *idée fixe*, orchestra, musical work with a plot, image in music, 19th century, programmed symphony.

XIX asr musiqasi o'zining boy mazmuni, chuqur hissiyati va badiiy ifoda imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, romantik davr kompozitorlari musiqa orqali ichki kechinmalar, his-tuyg'ular va syujetli voqealarni ifodalashga intilganlar. Shu jarayonda dasturli simfonizm yangi yo'nalish sifatida shakllanib, musiqiy asarlarda aniq g'oya va syujetga asoslangan tuzilmani ifoda etishga xizmat qildi. Bu yo'nalishning asoschilaridan biri — fransuz bastakori Gektor Berlioz bo'lib, uning "Fantastik simfoniya" dasturli simfonik janrning eng yorqin namunasidir. Ushbu asar musiqada obraz yaratish, orkestr tovushlarini yangi badiiy vosita sifatida qo'llash va programmatik g'oyani amalga oshirish borasida inqilobiy ahamiyat kasb etdi. Mazkur ishda "Fantastik simfoniya"ning musiqiy tahlili orqali Berliozning dasturli simfonizm rivojiga qo'shgan hissasi yoritiladi.

Dasturli simfonizm — bu musiqiy yo'nalish bo'lib, unda asar aniq syujet, obraz yoki g'oyaga asoslanadi va tinglovchiga ma'lum bir voqeani tasvirlashni yoki hissiy holatni yetkazishni maqsad qiladi. Dasturli musiqa, ya'ni programmatik musiqa, instrumental asarlar orqali hikoya qilishga intiladi. Bu janrda har bir musiqiy qism voqealarning rivojlanishini, obrazlarning o'zgarishini yoki ruhiy kechinmalarni aks ettiradi.

Dasturli simfoniyaning ildizlari klassik davrga, ayniqsa Betxovenning "Pastoral simfoniya"ga borib taqaladi, ammo u to'laqonli shaklga XIX asr romantik musiqasida ega bo'ldi. Bu davr kompozitorlari inson ruhiy olamiga, tabiat manzaralari va dramatik syujetlarga chuqur e'tibor qaratdilar. Gektor Berlioz bu borada peshqadam bo'lib, 1830 yilda yaratgan "Fantastik simfoniya" orqali dasturli simfoniyaning ilk yirik namunasi va nazariy asoslarini ishlab chiqdi. U musiqani syujet asosida qurdi, orkestr imkoniyatlaridan keng foydalandi va *idée fixe* (asosiy g'oya) orqali musiqiy izchillikni ta'minladi.

Shunday qilib, dasturli simfonizm musiqiy asarning nafaqat estetik, balki badiiyhikoyaviy mazmunini ham ochib berishga qaratilgan bo'lib, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Liszt, Rixard Shtraus, Mahler kabi bastakorlar tomonidan yanada takomillashtirildi.

XIX asr musiqasi insonning ichki dunyosini, ruhiy holatini va hayotiy voqealarni chuqurroq ifodalashga intilgan davr bo'lib, bu jarayonda yangi musiqiy janr

va shakllar yuzaga keldi. Aynan shunday yoʻnalishlardan biri — dasturli simfonizm — anʼanaviy instrumental musiqa doirasidan chiqib, voqelikni, syujetni yoki obrazni musiqiy vositalar orqali ifodalashni maqsad qilgan janr hisoblanadi.

Dasturli simfonizmning mohiyati:

Dasturli simfoniya — bu kompozitor tomonidan oldindan belgilangan syujet asosida yaratilgan simfonik asar boʻlib, unda har bir qism biror voqea, holat yoki obrazni tasvirlaydi. Bu janrda musiqa tinglovchiga nafaqat estetik zavq berishi, balki hikoya qilish, obraz yaratish yoki ruhiy holatni tushuntirishi ham kerak.

Dasturli simfoniya odatda matnli dastur (programma) boʻlib, u tinglovchiga asarni qanday tushunish haqida yoʻl-yoʻriq beradi.

Shakllanish tarixi:

Dasturli musiqaning ilk elementlarini klassik davr bastakorlarining asarlarida ham uchratish mumkin. Masalan, Ludvig van Betxovenning 6-simfoniyasi — “Pastoral” — dastlabki dasturli simfonik asarlardan biri hisoblanadi. Unda tabiat manzaralari va dehqonlar hayoti musiqiy obrazlar orqali ifodalangan.

Ammo toʻliq shakllangan dasturli simfoniya XIX asrda, romantik musiqaning gullab-yashnagan davrida paydo boʻldi. Romantik kompozitorlar musiqani faqat tovushlar tizimi emas, balki badiiy fikrni yetkazish vositasi sifatida koʻrdilar. Aynan shu ruhda Gektor Berlioz dasturli simfonizmga asos soldi.

Berlioz va dasturli simfoniyaning taraqqiyoti:

Fransuz bastakori Gektor Berlioz (1803–1869) 1830 yilda yaratgan “Fantastik simfoniya” bilan dasturli simfonizm tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu asarda musiqiy shakl, dramatik syujet va orkestr tovushlarining uygʻunligi kuchli ifoda kuchini hosil qiladi. Simfoniya bir musiqachining muhabbatdan aqldan ozishi, vahimali tushlar va oʻlimga hukm etilishi kabi obrazlar orqali syujet asosida qurilgan.

Berlioz bu simfoniya *idée fixe* (asosiy musiqiy gʻoya) texnikasini qoʻllab, bosh qahramonning hissiy holatini har bir qismda musiqiy tema orqali eslatib boradi. Bu uslub keyinchalik Frans Liszt va Gustav Mahler ijodida keng qoʻllanila boshladi.

Dasturli simfoniyaning rivoji:

Gektor Berliozdan soʻng, dasturli simfonizm yoʻnalishi yanada kengaydi. Frans Liszt oʻzining simfonik poemalari orqali bu janrni rivojlantirdi. Rixard Shtraus esa dasturli simfoniyaning realistik obrazlar va chuqur musiqiy dramatism bilan boyitdi. Keyinchalik Gustav Mahler dasturli simfoniyaning felsefiy va ekzistensial mavzular bilan boyitib, uni monumental shaklga olib chiqdi.

Dasturli simfonizm XIX asrda shakllangan va musiqaning ifoda imkoniyatlarini kengaytirgan yirik sanʼatiy hodisadir. Bu yoʻnalish musiqani faqat estetik emas, balki semantik va dramatik kuchga ega vosita sifatida qabul qilishga imkon berdi.

Gektor Berliozning “Fantastik simfoniyasi” dasturli simfoniyaning ilk mukammal namunasi sifatida bu janrni rivojlantirishga mustahkam zamin yaratdi va keyingi bastakorlar uchun ilhom manbaiga aylandi.

Gektor Berlioz romantik davr kompozitori sifatida:

Romantik davr (taxminan 1820–1900) Yevropa musiqasida insonning ichki dunyosini, hissiy kechinmalarini, shaxsiy tajribalarini va dramatik obrazlarni ifodalashga qaratilgan yangi bosqich bo‘ldi. Bu davrda kompozitorlar musiqani fikr, his va tasvir vositasi sifatida qabul qilishdi. Ular an’anaviy shakllardan chekinib, yangi janrlar va ifoda uslublarini izlab topdilar. Ana shunday yirik va jasoratli bastakorlardan biri — Gektor Berlioz bo‘lib, u o‘zining novatorlik ruhidagi asarlari bilan romantik musiqa rivojida muhim o‘rin egalladi.

Gektor Berliozning hayoti va ijodiy yo‘li:

Gektor Berlioz 1803-yilda Fransiyaning La Kôt-Sent-André shahrida tug‘ilgan. Dastlab tibbiyot sohasini o‘rgangan, biroq musiqaga bo‘lgan kuchli ishtiyoq uni Parij konservatoriyasiga olib kelgan. U yoshligidan klassik musiqa, ayniqsa Gluk, Betxoven va Shekspir asarlaridan ilhomlangan. Berliozning ijodida romantikaga xos elementlar — kuchli hissiyot, dramatism, obrazlilik, shaxsiy tajriba va tabiatga bo‘lgan chuqur munosabat markaziy o‘rinni egallaydi.

Berliozning romantik uslubi:

Berliozning musiqasi o‘ziga xos va yangilikka intilgan bo‘lib, quyidagi romantik xususiyatlar bilan ajralib turadi:

1. Programmatiklik (dasturlilik):

Uning asarlarida aniq syujet, hikoya yoki obraz mavjud. “Fantastik simfoniya”da bir musiqachining muhabbatdan aqldan ozishi tasvirlanadi.

2. Shaxsiy tajriba va his-tuyg‘ular:

Ko‘plab asarlari (masalan, “Harold Italiyada”, “Romeo va Julietta”) shaxsiy tuyg‘ular va ruhiy kechinmalarga asoslangan.

3. Orkestrlashtirishdagi yangiliklar:

Berlioz orkestrni kengaytirdi, har bir cholg‘u asbobining tembrini noan’anaviy yo‘llar bilan ishlatdi. U “Orkestrlashtirish san’ati” (Grand traité d’instrumentation et d’orchestration modernes) nomli nazariy asar ham yozgan.

4. Emotsional kuch va dramatism:

Uning musiqasi ko‘pincha kuchli ichki ziddiyat va dramatik tuyg‘ularni aks ettiradi. Uning operalari (“Faustning la’nati”, “Troyaliklar”) dramatik sahnalarga boy.

Asarlari va ta’siri:

Gektor Berliozning eng mashhur asari — “Fantastik simfoniya” — romantik musiqa tarixida inqilobiy ahamiyatga ega. Shuningdek, uning “Rekviemi”, “Harold

Italiyada”, “Romeo va Julyetta” kabi asarlari ham musiqiy obrazlarning kengligi, chuqur emotsional mazmuni bilan ajralib turadi. U Vagner, Liszt, Mahler kabi bastakorlarga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Gektor Berlioz — romantik davrning eng yorqin va novator bastakorlaridan biri bo'lib, o'z ijodi bilan musiqiy ifodaning yangi yo'nalishlarini ochdi. Uning shaxsiy kechinmalar bilan boyitilgan asarlari, orkestr tovushlaridan badiiy vosita sifatida foydalanishi va dasturli musiqaga qo'shgan hissassi uni XIX asr musiqasining eng ta'sirli vakillaridan biriga aylantirdi.

"Fantastik simfoniya" — dasturli simfoniyaning ilk namunasi:

XIX asrda musiqada romantik yo'nalish kuchayib, kompozitorlar musiqani shunchaki estetik zavq emas, balki ichki kechinmalar va hikoyani ifoda etuvchi vosita sifatida talqin eta boshladilar. Ana shu jarayonda yangi janr — dasturli simfoniya shakllana boshladi. Bu yo'nalishning ilk va eng yorqin namunalaridan biri Gektor Berliozning “Fantastik simfoniya” (1830) bo'lib, u musiqiy tasvir, obrazlilik va syujet asosidagi kompozitsiyaga misol bo'ldi.

Asarning yaratilish sababi va dasturi:

“Fantastik simfoniya” Berliozning shaxsiy hayoti va romantik tuyg'ularidan ilhomlangan. U ingliz aktrisasi Garriyet Smitsonga bo'lgan muhabbatini musiqiy ifoda orqali bayon etdi. Simfoniya 5 qismdan iborat bo'lib, har bir qismda bosh qahramon — yosh musiqachining ruhiy holati, tushlari va gallyutsinatsiyalari tasvirlanadi. Har bir qism dastur (ya'ni izohli matn) bilan birga tinglovchiga taqdim etiladi.

Beshta qism va ularning mazmuni:

1. Orzular va ehtirosalar — Qahramon go'zal ayolga oshiq bo'ladi; uning sevgisi va ichki kechinmalari ifodalanadi.
2. Balo — Qahramon baloda sevgilisini ko'radi, biroq unga erisholmaydi.
3. Tashvishli dala — Ikki g'amgin ruh sukunatda yuradi, lekin bezovta histuyg'ular kuchayib boradi.
4. Jazoga hukm etilish — Qahramon o'z sevgilisini o'ldirganlikda ayblanadi va qatl qilinadi.
5. Sehrli kecha — Qahramon o'z dafn marosimida qatnashadi; jodugarlar, jinlar va vahimali obrazlar bilan to'la manzara yaratiladi.

Idée fixe – asosiy musiqiy g'oya:

Berlioz ushbu asarda idée fixe (obsessiv musiqiy g'oya) texnikasini qo'llaydi. Bu tema — bosh qahramonning sevgan ayol obrazini ifodalaydi va har bir qismda turlicha shaklda eshitilib, uning ruhiy o'zgarishini ifodalaydi.

Orkestrlashtirishdagi yangiliklar:

Berlioz simfoniya katta orkestr tarkibini qo'llagan. U turli cholg'u asboblari noan'anaviy usullar bilan ishlatgan: masalan, qo'ng'iroqlar, pizzicato,

tremolo, kontrastli dinamikalar orqali dramatik effekt yaratgan. Bu uslublar dasturli musiqa uchun yangi yo'nalish bo'ldi.

Tarixiy ahamiyati:

“Fantastik simfoniya” dasturli simfoniyaning ilk to'laqonli namunasi hisoblanadi. Berlioz ushbu asar bilan simfonik janrni syujetli, emotsional va tasviriy musiqaga aylantirdi. Bu simfoniya orqali u Liszt, Rixard Shtraus, Mahler kabi bastakorlar uchun yo'l ochdi va dasturli simfonizmning asoslarini yaratdi.

Gektor Berliozning “Fantastik simfoniya” XIX asr musiqasida yangi sahifa ochgan, dasturli simfoniyaning ilk yirik va pishiq namunasi bo'lib xizmat qilgan asardir. Unda musiqaning badiiy kuchi, emotsional chuqurligi va dramatik imkoniyatlari birlashtirilgan. Ushbu simfoniya nafaqat Berlioz ijodining cho'qqisi, balki butun romantik musiqaning durdonasi hisoblanadi.

Gektor Berliozning "Fantastik simfoniya" XIX asr musiqasida dasturli simfonizm yo'nalishining shakllanishi va rivojida burilish yasagan tarixiy ahamiyatga ega asardir. Ushbu simfoniya orqali Berlioz an'anaviy simfonik shakldan chekinib, musiqani syujet, obraz va emotsional kechinmalarni ifodalovchi vositaga aylantirdi. U *idée fixe*, keng orkestrlashtirish, dramatik kuch va badiiy tasvir orqali tinglovchining tasavvuriga ta'sir o'tkazdi va musiqiy hikoyachilikka asos soldi. “Fantastik simfoniya” nafaqat Berlioz ijodining cho'qqisi, balki dasturli simfonizmning ilk to'laqonli va eng yirik namunasi bo'lib, Liszt, Mahler, Shtraus kabi keyingi bastakorlar ijodiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, bu asar musiqiy romantizmning eng yorqin ifodalaridan biri sifatida jahon musiqasi tarixida muhim o'rin egallaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Берлиоз Г. Большой трактат по современной инструментовке и оркестровке — Москва: Музыка, 1980.
2. Музыкальная энциклопедия. Под ред. Ю. В. Келдыша. — Москва: Советская энциклопедия, 1973.
3. Абдуллаев Ш. Musiqa nazariyasi asoslari. — Toshkent: “San’at”, 2018.
4. Иофе М. Романтизм в музыке XIX века. — Санкт-Петербург: Композитор, 2005.
5. Taruskin R. The Oxford History of Western Music, Volume 3: The Nineteenth Century. — Oxford University Press, 2005.
6. Sadie S. (Ed.) The New Grove Dictionary of Music and Musicians. — Macmillan Publishers, 2001.
7. Боровик С. Гектор Берлиоз и его “Фантастическая симфония”. — Москва: Искусство, 1971.
8. Саркисов Л. История западноевропейской музыки. — Москва: Музыка, 1990.